

گزارش تصحیح اسناد بصائرالدرجات، همراه با معرفی پاره ای از نسخه های خطی بصائر

پدیدآورنده (ها) : شبیری، سید محمد جواد

فلسفه و کلام :: نشریه کتاب شیعه :: پاییز و زمستان ۱۳۹۱ - شماره ۶

صفحات : از ۲۵ تا ۳۳

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1371359>

دانلود شده توسط : مرکز فقهی امام محمدباقر علیه اسلام

تاریخ دانلود : ۱۴۰۱/۰۷/۰۹

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- النعمانی و مصادر الغيبة
- رجال نجاشی
- منبع شناسی : اثبات الوصية و مسعودی صاحب مروج الذهب
- النعمانی و مصادر الغيبة
- النعمانی و مصادر الغيبة (۱)
- النعمانی و مصادر الغيبة
- التأثير والتأثر بين الشيخ المفيد والسيد المرتضى والشيخ الطوسي
- بررسی اسناد کتاب اختصاص
- النعمانی و مصادر الغيبة (۲)
- النعمانی و مصادر الغيبة
- شیخ مفید و کتاب اختصاص
- نعمانی و مصادر غیبت بررسی غیبت نعمانی

عناوین مشابه

- بررسی شمارگان مقالات و گزارش های منتشر شده در طول ۱۵ سال فعالیت فصلنامه کتاب با تاکید بر سهم نسخه های خطی و پیشنهاد انتشار نشریه تخصصی در این زمینه با عنوان «مخطوطات ملی» برای کتابخانه ملی ایران
- معرفی آثار نفیس: معرفی نسخه های نفیس مولانا در کتابخانه مجلس به همراه فهرست نسخ خطی آن
- آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی: گزارش دبیرخانه آئین بزرگداشت حامیان نسخ خطی (با تجلیل از استاد زنده یاد دکتر اصغر مهدوی نسخه شناس برجسته و دوستار اسناد کهن)
- تعیین اصالت اسناد و نسخه های خطی با استفاده از روش های علمی و آزمایشگاهی
- معرفی چند نسخه خطی کلام الله مجید از موزه ایران باستان و شمه ای از گفته های اروپائیان درباره قرآن
- تجلی رضوان؛ فهرست نسخه های خطی اهدایی رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت الله خامنه ای (حفظه الله) به کتابخانه مرکز اسناد آستان قدس رضوی
- معرفی کتاب فهرست نسخه های خطی کتابخانه و مرکز اسناد آستان حضرت هلال بن علی علیه السلام
- نسخه های خطی دیوان شیخ آذری و معرفی نسخه ای نویافته
- معرفی و نقد کتاب: معرفی برخی از نسخه های خطی و اسناد تعاملات فرهنگی و روابط تاریخی دو ملت ایران و فرانسه
- بررسی های آزمایشگاهی بر روی نسخه ای خطی با ورق های چوبی؛ صحیفه سجادیه، کتابت ۱۱۱۲ ق (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۱۴)

گزارش تصحیح اسناد بصائر الدرجات همراه با معرفی پاره‌ای از نسخه‌های خطی بصائر

سید محمد
جوادی شیبیری

پاییز سال ۱۳۹۰
شماره دوم
زمستان ۱۳۹۱

درآمد

کتاب بصائر الدرجات اثر ارزشمند شیخ قمیان محمد بن حسن صفار (م ۲۹۰) سالها پیش به کوشش میرزا محسن کوچه باغی، به همت حاج محمود ریسمانچی در تبریز به چاپ رسید که به سبب در دست نداشتن نسخه خطی معتبر و اعتماد بر نسخه‌ای مغلو، بسیار پر غلط از آب درآمده است.

آیه الله والد - مدظلّه - بادت یابی به سه نسخه خطی معتبر از این کتاب و یک نسخه بسیار معتبر از نسخه کوتاه شده بصائر، اسناد کتاب را با آنها مقابله و متن آن را با قدیمی ترین آنها مقابله نموده، در حاشیه نسخه خود موارد اختلاف را مرقوم داشته، اسناد کتاب را با مصادر دیگر همچون کافی، اختصاص، مختصر البصائر، و بحار مقایسه کرده، و حواشی ارزشمند بسیاری بر نسخه چاپی خود نگاشته است.

آقای سید محمد معلم با بهره‌گیری از نسخه مقابله شده معظم له و با در دست داشتن نسخه خطی قدیمی کتاب، تصحیح جدیدی از بصائر الدرجات ارائه داده که نخستین چاپ قابل پذیرش از این کتاب است. با همه ارزش این چاپ، تا رسیدن به یک چاپ منقح و پاکیزه از بصائر الدرجات که در آن از همه امکانات موجود به شایستگی استفاده شده باشد، فاصله بسیار است.

نگارنده در هنگام فعالیت رجالی در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نیاز از این چاپ را به بازنگری اساسی احساس کرده و با مراجعه به نسخه مقابله شده آیه الله والد، اسناد این کتاب را تصحیح کرده و تعلیقات بسیاری بر اسناد فراهم آورد.

۱. این کتاب اثری است از حسن بن سلیمان حلی که از بیش از سی کتاب برگزیده شده، که نخستین کتاب آن مختصر بصائر الدرجات سعد بن عبدالله است - که اصل کتاب و اختصار آن هر دو از سعد بن عبدالله است - حدود دویستم حجم کتاب را تشکیل می دهد. نگارنده در این زمینه مقال مستقلی به رشته تحریر در آورده که توفیق تکمیل و عرضه آن را از درگاه احدیت خواستار است.

چکیده:

در این مقاله، گزارشی از چند نسخه خطی کتاب بصائر الدرجات نوشته محمد بن حسن صفار (متوفی ۲۹۰) آمده است. نویسنده، گزارشی از شیوه تصحیح بصائر الدرجات ارائه کرده و در ادامه، انتساب بصائر الدرجات به صفار مورد بحث قرار گرفته و این انتساب، اثبات شده است.

کلید واژه‌ها: بصائر الدرجات (کتاب) - نسخه‌های خطی؛ بصائر الدرجات (کتاب) - انتساب؛ پژوهش‌های حدیثی - قرن سوم.

در این تعلیقات، حواشی ارزشمند آیه الله والد، که در تصحیح آقای معلم آورده نشده بود درج شد و حواشی معظم له که ناقص نقل شده بود تکمیل شد. مجموعه این تعلیقات در ضمن مجلدی مستقل با نام «التعلیقات علی أسناد بصائر الدرجات» نگارش یافته که امید می رود به زودی منتشر شود.

در این مقال گزارشی از شیوه تصحیح بصائر الدرجات به همراه توضیحاتی درباره این کتاب و نسخه های خطی آن در سه فصل ارائه می شود، به امید آن که زمینه چاپ منقح و فنی پاکیزه ای از این کتاب باشد.

فصل اول: معرفی پاره ای از نسخه های خطی بصائر الدرجات

آیه الله والد - مدظله - چهار نسخه از بصائر الدرجات در اختیار داشته اند که سه نسخه آن از نسخه کبرای بصائر الدرجات است - که مطابق نسخه چاپی است - و یک نسخه از نسخه صغرای کتاب که بسیار ارزشمند است.

از سه نسخه نخست، یک نسخه از اهمیت ویژه ای برخوردار است، این نسخه به شمار ۱۵۷۴ در کتابخانه مرحوم آیه الله مرعشی نگاهیاری می شود.^۲

ما در این فصل به معرفی این نسخه به همراه نسخه صغرای بصائر الدرجات می پردازیم:

معرفی نسخه کتابخانه آیه الله مرعشی

این نسخه در دست آقای سید محمد معلم بوده و

۲. التراث العربي المخطوط في مكتبات إيران العامة، السيد أحمد الحسيني، ج ۲، ص ۴۸۷.

تصویری از صفحه آغازین و صفحه پایانی آن در چاپ ایشان دیده می شود. عبارت پایانی این نسخه چنین است:

کمل کتاب بصائر الدرجات بحمد الله ومنه و حسن توفيقه علی ידי محرره العبد الضعیف المحتاج إلى رحمة الله تعالى وغفرانه، الفقير إلى فواضل كرمه وإحسانه، أي نصر علی بن محمد بن الحسن بن أبي سعد الطیب، غرة صفر... سنة ۳ احدى وتسعين وخمس مائة هجرية. الحمد لله رب العالمين، حمد الشاکرين، وصلواته علی سید الأولین والآخرین محمد وآله الطیبین وأصحابه الغر الزاهرين وهو حسبي ونعم الحسیب.

در کنار کلمه بصائر الدرجات این جمله دیده می شود: ۱۹۹ باباً (۱۸۹ باباً). تعداد ارقام ابواب بصائر الدرجات مطابق رقم دوم است.

گفتنی است که ترتیب احادیث در این نسخه در بسیاری از موارد با نسخه چاپی تفاوت دارد، در دو نسخه خطی دیگر بصائر هم که در اختیار آیه الله والد - مدظله - بوده غالباً ترتیب احادیث با این نسخه هماهنگ است، که این امر از نا اعتباری ترتیب احادیث در نسخه چاپی حکایت می کند.

معرفی نسخه صغرای بصائر الدرجات

نسخه ای از نسخه صغرای بصائر الدرجات که در اختیار آیه الله والد - مدظله - از مرحوم آیه الله روضاتی بوده است،^۳ با این عبارت پایان می یابد:

۳. بین کلمه صفرو سنة را درست نتوانستم بخوانم.
۴. راقم سطور این نسخه را ندیده است و تمام توضیحات مربوط به

تم الكتاب بحمد الله ومنه، والحمد لله وصلى الله على محمد، وعترته الطاهرين وسلم، نقل من نسخة تاريخها من سنة خمس وعشرين وسبع مائة، بقلم إبراهيم بن أبي الغيث؛ وتلك نُسخَت من نسخة تاريخها سنة خمس وسبعين ومائتين، وعليها خط جماعة من الفقهاء بالري وغيرهم.

آية الله والد - مدظله - در ادامه آورده اند:

هذا آخر نسخة صديقنا العلم الحجة الروضاني - طال بقاءه - من النسخة الصغرى من الكتاب و بعد الكتاب ثلاث صفحات فيها أحاديث ليست من الكتاب.

و اشاره فرموده اند که در حاشیه این نسخه این عبارت درج شده است:

فرغ من نسخه يوم الاثنين السابع من شهر صفر سنة ثمانية عشر بعد الألف و كتب محمد بن إسماعيل، تجاوز الله عن سيئاته، بمحمد وآله.

آقای حسین واثقی در یادداشتی در کتاب شیعه شماره ۳، ص ۲۹۲ به معرفی مخطوطه ای پرداخته اند که حاوی دو کتاب است: یکی از آنها نسخه ای از بصائر الدرجات است به خط محمود بن محمد علی زربوا مازندرانی که در ۲۰ شعبان ۱۰۴۸ از تحریر آن فراغت یافته است.

این نسخه هم از همان نسخه ابراهیم بن ابی الغیث کتابت شده است و عبارت پایانی آن چنین است:

صورة خط الكاتب المنتسخ رحمه الله: تم الكتاب

این نسخه از یادداشت های آیه الله والد - مدظله - (در حاشیه نسخه ایشان) گرفته شده است.

مقالات

بحمد الله ومنه، وصلى الله على محمد وعلى عترته الطاهرين وسلم تسليماً.

فرغ من نسخه في الرابع والعشرين من ذي القعدة من سنة خمس وعشرين وسبع مائة. وجدت على النسخة التي نقلت منها أنها نقلت من نسخة تاريخها سنة خمس وسبعين ومأتي [كذا] وهي نسخة عتيقة عليها خط جماعة من الفقهاء بالري وغيرهم.

كتبه أفقر عباده الله إلى عفوهِ وكرمه، إبراهيم بن أبي الغيث - رحمه الله وعفا عنه.

جناب آقای واثقی توضیح بیشتری درباره این نسخه نداده اند که آیا نسخه کبیره بصائر الدرجات است یا نسخه صغیره. به هرحال نسخه آیه الله روضاتی که با این نسخه سلسله نسب مشترک دارد مشتمل بر ۶۵۴ روایت است.^۵

۵. در اینجا فهرست روایات این نسخه و ترتیب آنها را بر اساس چاپ مرحوم کوچه باغی درج می کنیم، موارد اختلاف ترتیب احادیث را با این چاپ با ستاره روشن ساخته ایم، گفتنی است که آغاز این نسخه افتادگی دارد و اول نسخه کلمه «صفة» در واسط ص ۲۸ است، آیه الله والد - مدظله - در حاشیه این کلمه مرقوم داشته اند: أول العتيقة من «ضا» [هورمز لنسخة آية الله روضاتي رحمه الله] واللفظ مخروق ويشبه كون الأصل هو صعوبة:

روایات موجود در این نسخه عبارتند از: ص ۲۸، ح ۱ و ۲، ص ۲۹، ح ۴ و ۵، ص ۳۰، ح ۶ - ص ۳۱، ح ۹، ص ۳۱ و ۲، ص ۳۲، ح ۲، ص ۳۳، ح ۱ - ص ۳۴، ح ۴، ص ۳۵، ح ۵ - ص ۳۶، ح ۹، ص ۳۷ و ۱ و ۶، ص ۳۷، ح ۳ - ص ۴۲، ح ۲۳ و ۲۵، ص ۴۳، ح ۲۷ و ۲۸ (با عنوان «نادر من الباب»)، ص ۴۳، ح ۱، ص ۴۴، ح ۳، ص ۴۴، ح ۱، ص ۴۵، ح ۳، ص ۴۷، ح ۱، ص ۴۸، ح ۱ و ۲، ص ۵۲، ح ۱۸، ص ۵۱، ح ۱۵، ص ۵۳، ح ۱ - ص ۵۴، ح ۳، ص ۵۴، ح ۱، ص ۵۵، ح ۴، ص ۵۴، ح ۲، ص ۵۶، ح ۱ - ص ۵۷، ح ۳، ص ۵۷، ح ۶، ص ۵۸، ح ۱، ص ۶۰، ح ۱، ص ۶۱، ح ۱ و ۳ - ص ۶۲، ح ۷ و ۱۰، ص

۶۳، ح ۱۱، ص ۶۴، ح ۱، ص ۶۵، ح ۳، ص ۶۷، ح ۱ (بدون سند ذیلی آن)
 وح ۳، ص ۶۸، ح ۷-۹، ص ۶۹، ح ۲، ص ۷۰، ح ۲، ص ۷۱، ح ۷، ص
 ۷۲، ح ۸، ص ۷۱، ح ۶، ص ۷۲، ح ۱-۹، ص ۷۴، ح ۱-۳، ص
 ۷۵، ح ۹، ص ۷۵، ح ۱، ص ۷۶، ح ۳، ص ۷۶، ح ۱- (اواخر)، ص ۷۷،
 ح ۵-۷۹، ص ۷۹، ح ۱-۸۰، ص ۸۰، ح ۱-۸۱، ح ۳،
 ص ۸۲، ح ۳-۸۳، ص ۸۳، ح ۱-۸۴، ص ۸۶، ح ۱، ص ۸۷، اواخر
 ح ۳، ص ۸۸، اواسط ح ۴، ص ۸۹، ح ۱، ص ۹۰، ح ۳، ص ۹۰، ح ۱-۹۱،
 ح ۳ و ۵، ص ۹۳، ح ۱۳ و ۱۷، ص ۹۵، ح ۲۲، ص ۹۵، ح ۱، ص ۹۵، ح ۱، ص
 ۹۶، ح ۲، (بدون سند ذیلی)، ص ۹۶، ح ۳-۹۹، ص ۹۹، ح ۱۰۲، ح ۱۴،
 ص ۱۰۳، ح ۱-۱۰۴، ح ۳ و ۶، ص ۱۰۵، ح ۱۱، ص ۱۰۶، ح ۱، ص ۱۰۷، ح ۲
 و ۴، ص ۱۰۹، ح ۱، ص ۱۱۲، ح ۱۷ و ۱۸، ص ۱۱۳، ح ۱، ص ۱۱۴، ح ۱-۳،
 ص ۱۱۷، ح ۱، ص ۱۱۸، ح ۱، ص ۱۲۱، ح ۱، ص ۱۲۲، ح ۱-۴، ص ۱۲۳، ح ۳،
 ص ۱۲۴، ح ۱-۳، ص ۱۲۷، ح ۲، ص ۱۲۸، ح ۴، ص ۱۲۹، ح ۱ و ۲، ص ۱۳۰، ح
 ۱، ص ۱۳۱، ح ۳-۵، ص ۱۳۰، ح ۲، ص ۱۳۲، ح ۱-۱۳۴، ح ۹، ص ۱۳۵،
 ح ۱-۱۳۸، ص ۱۳۸، ح ۱۵، ص ۱۴۱، ح ۶ و ۷، ص ۱۳۹، ح ۱، ص ۱۴۲، ح ۱ و ۳
 و ۲، ص ۱۴۲، ح ۴-۱۴۴، ح ۱۲، ص ۱۴۵، ح ۱۴ و ۱۵، ص ۱۴۶، ح
 ۲۳ و ۲۴، ص ۱۴۷، ح ۱ و ۳، ص ۱۴۸، ح ۷ (در آغاز حدیث عنوان «نادر
 من الباب» افزوده شده)، ص ۱۴۸، ح ۹ (تا اواسط حدیث)، ح ۱۲، ص
 ۱۵۰، ح ۱، ص ۱۵۳، ح ۶، ص ۱۵۱، ح ۲ و ۳، ص ۱۵۳، ح ۵، ص ۱۵۴، ح
 ۹-۱۵۵، ح ۱۱، ص ۱۵۲، ح ۴، ص ۱۵۵، ح ۱۲، ص ۱۵۷، ح ۱۸، ص ۱۵۶،
 ح ۱۵، ص ۱۵۷، ح ۱۶ و ۱۷ (از اواخر سند تا سند حدیث ۱۸ ذکر نشده
 است و متن ح ۱۸ که قبلاً هم آمده برای ح ۱۷ ذکر شده است)، ص
 ۱۵۸، ح ۲۰ و ۲۱ (بدون سند ذیلی به رقم ۲۲)، ح ۲۳ و ۲۴، ص ۱۶۲، ح ۱ و
 ۲، ص ۱۶۳، ح ۴، ص ۱۶۴، ح ۸ و ۷، ص ۱۶۵، ح ۱۴، ص ۱۶۶، ح ۱۹،
 ص ۱۶۸، ح ۱-۱۶۹، ص ۱۶۹، ح ۴، ص ۱۷۰، ح ۱، ص ۱۷۰، ح ۱، ص ۱۷۱، ح ۲، ص
 ۱۷۲، ح ۵-۱۷۳، ح ۱۰، ص ۱۷۴، ح ۱-۱۷۵، ح ۳، ص ۱۸۳، ح ۳۶،
 ص ۱۸۷، ح ۵۱، ص ۱۷۶، ح ۵، ص ۱۷۷، ح ۸، ص ۱۷۸، ح ۱۱، ص ۱۸۸، ح
 ۵۲، ص ۱۷۶، ح ۱۶، ص ۱۸۵، ح ۴۲، ص ۱۸۸، ح ۵۳، ص ۱۸۰، ح ۱۸، ص
 ۱۸۹، ح ۵۸، ص ۱۸۴، ح ۳۷، ص ۱۸۵، ح ۴۱، ص ۱۸۸، ح ۵۴، ص ۱۸۶، ح
 ۴۷، ص ۱۸۸، ح ۵۵، ص ۱۸۷، ح ۵۰، ص ۱۸۸، ح ۵۶، ص ۱۸۹، ح ۵۷، ص
 ۱۹۰، ح ۱، ص ۱۹۱، ح ۲ و ۳، ص ۱۹۳، ح ۱-۳، ص ۱۹۴، ح ۶ (با عنوان «نادر
 من الباب» در آغاز آن) وح ۷، ص ۱۹۴، ح ۱-۱۹۵، ح ۳ و ۵-ص
 ۱۹۶، ح ۱۰، ص ۱۹۷، ح ۱-۱۹۸، ح ۴، ص ۱۹۹، ح ۱-۲۰۱، ح ۴، ص
 ۲۰۲، ح ۱-۲۰۳، ح ۳، ص ۲۰۴، اواسط ح ۷ و ۸، ص ۲۰۴، ح ۲ و ۱ (سند
 این حدیث و قسمت اول آن افتاده است)، ص ۲۰۵، ح ۳ و ۴، ص ۲۰۷،

ح ۱۶، ص ۲۰۶، ح ۹ و ۸، ص ۲۰۷، ح ۱۷، ص ۲۰۶، ح ۱۳، ص ۲۰۷، ح
 ۱، ص ۲۰۸، ح ۱-۳، ص ۲۰۹، ح ۶، ص ۲۱۰، ح ۸، ص ۲۱۰، ح ۱، ص ۲۱۱، ح ۲،
 ص ۲۱۲، ح ۱-۲۱۳، ص ۲۱۳، ح ۳، ص ۲۱۶، ح ۱۹، ص ۲۱۳، ح ۵، ص ۲۱۴، ح
 ۱۰ و ۱۲، ص ۲۱۶، ح ۲۱ و ۲۱، ص ۲۱۹، ح ۴، ص ۲۱۷، ح ۱۳، ص ۲۱۸، ح
 ۳، ص ۲۲۰، ح ۱-۲۲۱، ص ۲۲۳، ح ۷، ص ۲۲۳، ح ۱۳، ص ۲۲۲، ح ۱۲، ص ۲۲۵،
 ح ۱۷، ص ۲۲۳، ح ۱۴، ص ۲۲۴، ح ۱۶، ص ۲۲۵، ح ۱، ص ۲۲۶، ح ۲، ص
 ۲۲۷، ح ۵، ص ۲۲۸، ح ۳، ص ۲۲۷، ح ۱ و ۲، ص ۲۲۹، ح ۱-۲۳۰، ح ۴،
 ص ۲۳۱، ح ۱، ص ۲۳۲، ح ۴ و ۵، ص ۲۳۱، ح ۳، ص ۲۳۳، ح ۸ (با عنوان
 «نادر من الباب»)، ص ۲۳۲، ح ۳، ص ۲۳۳، ح ۱ و ۲، ص ۲۳۴، ح ۱ و ۲،
 ص ۲۳۵، ح ۱ و ۲، ص ۲۳۸، ح ۱۲ و ۱۳ (این حدیث آخر جزء ثانی است و
 حدیث بعدی اول جزء ثالث)، ص ۲۳۹، ح ۱۴-۱۶، ص ۲۴۰، ح ۱۸، ص ۲۴۶،
 ح ۶، ص ۲۴۰، ح ۱۹-۲۴۲، ص ۲۴۲، ح ۲۶، ص ۲۴۶، ح ۳، ص ۲۴۸، ح ۱۱، ص
 ۲۴۲، ح ۲۷، ص ۲۴۷، ح ۹، ص ۲۴۲، ح ۱-۲۴۳، ح ۳، ص ۲۴۷، ح ۱۲،
 ص ۲۴۳، ح ۴، ص ۲۴۷، ح ۹، ص ۲۴۹، ح ۱۶، ص ۲۵۱، ح ۴-۲۵۲، ح
 ۶، ص ۲۵۳، ح ۱، ص ۲۵۶، ح ۸، ص ۲۵۷، ح ۱۱، ص ۲۵۷، ح ۱، ص ۲۵۸، ح
 ۱، ص ۲۵۹، ح ۵، ص ۲۵۹، ح ۱، ص ۲۶۱، ح ۵ و ۵، ص ۲۶۲، ح ۱، ص ۲۶۵، ح
 ۱۳-۱۶، ص ۲۶۶، ح ۱، ص ۲۶۸، ح ۱۵، ص ۲۶۹، ح ۱-۲۷۰، ح ۴، ص
 ۲۷۲، ح ۸، ص ۲۷۲، ح ۲ و ۲، ص ۲۷۴، ح ۵، ص ۲۷۴، ح ۱، ص ۲۸۲، ح ۱۹،
 ص ۲۸۴، ح ۱-۲۸۵، ص ۲۸۵، ح ۳، ص ۲۸۸، ح ۱ و ۴، ص ۲۸۹، ح ۱-اولاخر
 ح ۳، ص ۲۹۰، ح ۱، ص ۲۹۱، ح ۵ و ۶، ص ۲۹۲، ح ۱، ص ۲۹۳، ح ۳، ص ۲۹۴، ح
 ۶ (با عنوان «نادر من الباب»)، وح ۷ و ۱۰، ص ۲۹۵، ح ۱، ص ۲۹۶، ح ۴،
 ص ۲۹۹، ح ۱۳، ص ۲۹۶، ح ۲، ص ۲۹۷، ح ۴، ص ۲۹۹، ح ۱-۳، ص ۳۰۱، ح
 ۱، ص ۳۰۲، ح ۳، ص ۳۰۲، ح ۱، ص ۳۰۳، ح ۲، ص ۳۰۵، ح ۱۲، ص ۳۰۷، ح ۱۷،
 ص ۳۰۷، ح ۱ (این حدیث و حدیث بعدی در این نسخه در پایان باب
 پیشین ذکر شده است)، ص ۳۱۱، ح ۱۱، ص ۳۱۵، ح ۱ و ۲، ص ۳۱۶، ح
 ۱ و ۳ و ۵، ص ۳۱۷، ح ۱۲ و ۱۰، ص ۳۱۸، ح ۱ و ۲، ص ۳۱۹، ح ۱ و ۲، ص ۳۲۱، ح
 ۸، ص ۳۲۱، ح ۲، ص ۳۲۳، ح ۱۰ (ح ۱۱ هم متنه این حدیث است)، ص
 ۳۲۴، ح ۱، ص ۳۲۵، ح ۵، ص ۳۲۶، ح ۷، ص ۳۲۶، ح ۱، ص ۳۲۸، ح ۹، ص
 ۳۲۸، ح ۱-۳۲۹، ح ۳، ص ۳۳۱، ح ۱، ص ۳۳۲، ح ۹ و ۷، ص ۳۳۳، ح
 ۱-۴، ص ۳۳۵، ح ۹، ص ۳۳۳، ح ۵، ص ۳۳۴، ح ۶، ص ۳۳۵، ح ۱۰،
 ص ۳۳۴، ح ۷، ص ۳۳۵، ح ۸، ص ۳۳۷، ح ۱-۳۳۸، ح ۴ و ذیل آن،
 ص ۳۴۰، ح ۱، ص ۳۴۱، ح ۳، ص ۳۴۱، ح ۱-۳۴۲، ح ۴، ص ۳۴۴، ح
 ۱۷ و ۱۸، ص ۳۴۵، ح ۲ و ۲۰، ص ۳۴۳، ح ۸ و ۹، ص ۳۴۶، ح ۲۳، ص ۳۴۵،
 ح ۲۲، ص ۳۴۶، ح ۲۴ و ۲۵، ص ۳۴۳، ح ۱۲، ص ۳۴۷، ح ۱-۳۴۸،
 ح ۵، ص ۳۵۱، ح ۱۳، ص ۳۵۳، ح ۱۴، ص ۳۴۹، ح ۷، ص ۳۵۳، ح ۱۵ (این

آغاز و ظاهراً انجام نسخه افتادگی دارد و آخرین حدیث این نسخه آخر باب ششم از جزء نهم کتاب است. این مقدار حدود یک سوم از این باب است. از دو سوم باقی مانده جزء نهم و جزء دهم بصائر الدرجات، روایتی در این نسخه نیامده است. تعداد روایات نسخه چاپی در قسمتهایی که این نسخه از آن روایت دارد ۱۳۹۱ روایت است، بنابراین ۴۷٪ روایات نسخه چاپی در این نسخه دیده می‌شود.

مرحوم کوچه باغی در مقدمه خود بر بصائر الدرجات آورده است که بصائر الدرجات نسخ مخطوط مختلفی دارد و اکثر آنها از این نسخه که در دست ما است کوتاه تر است، با تتبع چنین به نظر ما رسیده که

حدیث و حدیث بعدی با عنوان «نادر من الباب ذکر شده است». و ح ۱۶ ص ۳۵۳، ح ۱ ص ۳۵۴، ح ۲ ص ۳۵۴، ح ۱ و ۲ ص ۳۵۸، ح ۱۵ و ۱۶ ص ۳۵۵، ح ۴* ص ۳۵۶، ح ۸ ص ۳۵۹، ح ۱۸ ص ۳۶۱، ح ۱ (از «نادر من الباب»، آقا باب بعدی در این نسخه نیامده است)، ح ۳۶۳، ح ۱ و ۲ ص ۳۷۳، ح ۱۹ و ۲۰ ص ۳۶۲، ح ۱* ص ۳۶۳، ح ۷ ص ۳۶۵، ح ۱ (این حدیث و دو حدیث بعدی، در این نسخه در باب قبلی آمده است)، ح ۳۶۶، ح ۶ ص ۳۶۷، ح ۷ ص ۳۷۴، ح ۱- ص ۳۷۵، ح ۵ ص ۳۷۷، ح ۲ و ۳ ص ۳۷۸، ح ۱- ص ۳۷۹، ح ۴ ص ۳۸۳، ح ۱- ص ۳۸۴، ح ۳ ص ۳۸۶، ح ۱۰ ص ۳۸۷، ح ۱۳ ص ۳۸۷، ح ۱ ص ۳۸۸، ح ۳ ص ۳۹۰، ح ۱ ص ۳۹۱، ح ۲ ص ۳۹۲، ح ۱ و ۲ ص ۳۹۴، ح ۶ ص ۳۹۶، ح ۸ ص ۳۹۶، ح ۱ و ۲ ص ۳۹۷، ح ۵ (با عنوان «نادر من الباب»)، ح ۳ و ۳ ص ۳۹۷، ح ۴ ص ۳۹۷، ح ۱۵ ص ۳۹۸، ح ۴* ص ۴۰۲، ح ۱- ص ۴۰۴، ح ۴ ص ۴۰۷، ح ۱۰ ص ۴۰۸، ح ۱- ص ۴۰۸، ح ۱ ص ۴۰۹، ح ۲ ص ۴۱۰، ح ۱ و ۲ ص ۴۱۱، ح ۸ و ۵* ص ۴۱۲، ح ۱۰ ص ۴۱۲، ح ۱- ص ۴۱۳، ح ۳ ص ۴۱۴، ح ۱ ص ۴۱۵، ح ۲ و ۵ ص ۴۱۶، ح ۱ و ۱۱ ص ۴۱۹، ح ۱ و ۲ ص ۴۲۱، ح ۱ و ۱۱ ص ۴۲۲، ح ۱۳ و ۱۴ ص ۴۲۰، ح ۶* ص ۴۲۲، ح ۱ ص ۴۲۳، ح ۲ ص ۴۲۳، ح ۳- ص ۴۲۴، ح ۱ و ۲ ص ۴۲۶، ح ۱۴- ۱۷ ص ۴۲۷، ح ۱ و ۲ (متن این حدیث تا اواسط ح ۱۰ در این نسخه نیامده است)، ح ۱ و ۲ ص ۴۲۹، ح ۱ و ۲ ص ۴۳۰، ح ۱ و ۸ (بدون سند ذیلی به رقم ۹)، ح ۱۱.

بصائر الدرجات در آغاز کتابی کوچک با ترتیب ابوابی مختلف بوده؛ سپس مصنف بر آن افزوده و آن را مرتب ساخته تا به این شکل که در دست ما است، درآمده است. ایشان در اثبات این سخن ضمن اشاره به عبارتهای مرحوم شیخ حر در آغاز کتاب وسائل الشیعه^۶ و پایان آن درباره اینکه بصائر الدرجات دو نسخه کبرا و صغرا دارد^۷، می‌افزاید:

تأیید این سخن، کلام شیخ طوسی رحمته الله علیه در فهرست است با این عبارت: «و زیاده کتاب بصائر الدرجات»، و نیز عبارت آغازین نسخه چاپی: هو النسخة الکبری من کتاب بصائر الدرجات. و نیز سخن شیخ آقا بزرگ طهرانی در ذریعه (ج ۳، ص ۴۰): نسخه‌های بسیاری از این کتاب دیده‌ایم که با نسخه چاپی این کتاب در سال ۱۲۸۵ همراه نفس الرحمن مطابق است که در چهار جزء است که اول آن «باب فی العلم وأن طلبه فریضة علی الناس» است، این نسخه چاپی بصائر کبیر کامل است. من نسخه‌های دیگری از این کتاب را دیده‌ام که با نسخه چاپی در اجزاء و ابواب و ترتیب تفاوت دارد و گویا مختصر آن است.

از کلام صاحب ذریعه چنین استفاده می‌شود که نسخه‌هایی همچون نسخه مرحوم روضاتی گزیده‌ای

۶ عبارت نقل شده از کتاب مختصر بصائر چاپ نجف، ج ۱، ص ۲۵ است که در چاپ اسلامیة از وسائل الشیعه در آغاز آن آورده شده است نه از کتاب وسائل الشیعه.

۷ در کتاب إثبات الهداة، ج ۱، ص ۴۹ نیز به بصائر الدرجات صغیر و بصائر الدرجات کبیر هر دو از صفار اشاره رفته است.

از این کتاب است. دقت در نحوه روایات این نسخه و مقایسه ترتیب روایات در آن با ترتیب روایات نسخه چاپی هم مؤید همین سخن است؛ ولی این احتمال مرحوم کوچه باغی که نسخه چاپی در واقع تحریر گسترده تر کتاب است که مصنف پس از تحریر کوتاه کتاب با افزودن روایاتی بر آن و ترتیب احادیث آن فراهم آورده سخنی است بی دلیل و ظاهراً نادرست. عبارت فهرست شیخ طوسی هم که به طور ناقص نقل شده به درستی فهمیده نشده است. عبارت کامل شیخ در ترجمه صفار چنین است: «له کتب مثل کتب الحسین بن سعید و زیادة کتاب بصائر الدرجات و غیره...» مفاد این عبارت این است که صفار علاوه بر کتبی نظیر کتب حسین بن سعید، کتاب بصائر الدرجات و جزآن را تألیف کرده است.

در توضیح این عبارت باید دانست که یکی از مشهورترین مجموعه کتابها، کتب سی گانه حسین بن سعید بوده که در کتب فهراس برای معرفی دیگر کتابها بسیار به این کتابها اشاره شده است.^۸ برخی از مؤلفانی که کتب آنها همانند کتب حسین بن سعید ذکر شده از مشایخ وی هستند.^۹ در برخی از شرح حالها اشاره شده که صاحب ترجمه افزون بر کتب مشابه کتب حسین بن سعید کتابهای

۸. فهرست، ص ۴۰۸، رقم ۶۲۲.

۹. علاوه بر حواشی بعدی رک. رجال نجاشی، ص ۲۶۲، رقم ۶۸۶؛

فهرست ص ۴۰۷، رقم ۶۲۱، ص ۴۱۲، رقم ۶۲۵.

۱۰. فهرست ص ۲۴۲، رقم ۳۵۶ (ترجمة صفوان بن یحیی)، ۴۰۶ رقم ۶۲۰ (ترجمة محمد بن سنان).

دیگری هم تألیف کرده است.^{۱۱} صفار از این دسته است، بنابراین عبارت فوق در فهرست شیخ، هیچ ربطی به بحث دو نسخه داشتن بصائر الدرجات ندارد.

باری مراجعه به نسخه‌ای که جناب آقای واثقی آن را گزارش کرده‌اند می‌تواند در ارزیابی دقیق تر نسخه مرحوم روضاتی و تبیین نحوه اختصار آن مفید باشد.

گفتنی است که کم‌تر بودن روایات در نسخه آقای روضاتی همواره بر اثر تلخیص نیست، بلکه گاه این امر از افتادگی روایات نشأت گرفته و در شمار اغلاط نسخه است.^{۱۲}

در مورد اختلاف ترتیب احادیث این نسخه با نسخه چاپی هم پیش‌تر اشاره کردیم که این امر اختصاص به نسخه صفرا ندارد، نسخه‌های معتبر از نسخه کبرای بصائر هم با نسخه چاپی در ترتیب احادیث تفاوت‌های اساسی دارد و غالباً نسخه صغیره با ترتیب نسخه‌های معتبر همخوان است، لذا ترتیب

۱۱. رجال نجاشی ص ۲۵۳، رقم ۶۶۴ (ترجمة علی بن مهزیار): صنف الكتب المشهورة - وهي مثل كتب الحسين بن سعيد و زیادة: كتاب الوضوء، ... و زاد علی كتب الحسين بن سعيد كتاب الحروف كتاب ...، فهرست ص ۲۶۵، رقم ۳۷۹ (ترجمة علی بن مهزیار): له ثلاثة وثلاثون كتاباً مثل كتب الحسين بن سعيد و زیادة كتاب حروف القرآن و كتاب الأنبياء و كتاب البشارات. ص ۴۵۳، رقم ۷۱۸ (ترجمة موسى بن القاسم) له ثلاثون كتاباً مثل كتب الحسين بن سعيد مستوفاة حسنة و زیادة كتاب الجامع، ص ۵۱۱، رقم ۸۱۳، له كتب كثيرة أكثر من ثلاثين، وقيل: إنها مثل كتب الحسين بن سعيد و زیادة كتاب جامع الآثار و ...

۱۲. همچون آغاز نسخه و احتمالاً پایان آن و نیز رک. حاشیه سابق در مورد احادیث این نسخه از بصائر ص ۸۷، ح ۳ و ۴، ص ۱۵۷، ح ۱۷ و ۱۸، ص ۲۰۴، ج ۲، ص ۲۲۷، ح ۴.

أحاديث در نسخه چاپی بی اعتبار است.

در نحوه قرار گرفتن احادیث در ابواب نیز بین نسخه آقای روضاتی و نسخه چاپی تفاوت‌هایی دیده می‌شود.^۳

فصل دوم: انتساب بصائر الدرجات به صفار

در کتابهای رجالی اشاره شده که ابن ولید و به تبع وی شیخ صدوق از روایت کردن بصائر الدرجات خودداری ورزیده است.^۴

برخی گمان کرده‌اند که استثناء این کتاب از سوی ابن ولید به جهت عدم صحت انتساب آن به مؤلف بوده است^۵، ولی در رساله مبسوطی که درباره جایگاه طرق در ارزیابی اسناد نگاشته‌ایم به تفصیل

۱۳. مثلاً گاه روایت در این نسخه تحت عنوان «نادر من الباب» ذکر شده است (ص ۴۳، ح ۲۸، ص ۱۴۸، ح ۷، ص ۱۹۴، ح ۶، ص ۲۳۳، ح ۸، ص ۲۹۴، ح ۶، ص ۳۵۳، ح ۱۵ و ۱۶، ص ۳۹۷، ح ۵) یا روایات آغاز یک باب در پایان باب قبلی آمده است (ص ۳۰۷، ح ۱، ص ۳۶۵، ص ۳۶۶، ح ۶، ص ۳۶۷، ح ۷).

۱۴. رجال نجاشی ص ۳۵۴، رقم ۹۴۸: (أخبرنا بكتبه كلّها ما خلا بصائر الدرجات أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن طاهر الأشعري القمي، قال: حدّثنا محمد بن الحسن بن الوليد عنه بها)، فهرست ص ۴۰۸، رقم ۶۲۲: أخبرنا جماعة عن محمد بن علي بن الحسين عن محمد بن الحسن [بن الوليد] عن محمد بن الحسن الصفار عن رجاله إلّا كتاب بصائر الدرجات، فإنّه لم يرو عنه (محمد بن الحسن) بن الوليد.

۱۵. به این مطلب در تعلیقه مرحوم میرداماد بر اصول کافی ص ۳۷۱ اشاره شده است؛ و نیز در آثار شهید سید محمد باقر صدر و شاگردشان استاد ما آیه الله سید کاظم حائری دامت برکاته آمده است. رک. بحوث فی شرح العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۱۱ و ۲۳۳؛ بحوث فی علم الاصول (تقریرات شیخ عبدالساتر) ج ۱۰، ص ۶۴، مباحث الاصول، ج ۲، ص ۳۴۹ (حاشیه).

درباره این استثنا و استثناهای دیگر در کتب رجالی سخن گفته، و اثبات کرده‌ایم که این استثنا برخاسته از اعتقاد خاص ابن ولید و شیخ صدوق درباره منزلت ائمه معصومین علیهم‌السلام و غلو پنداشتن بسیاری از احادیث این کتاب بوده است^۶ و همچون دیگر استثناها نشانه بی اعتبار دانستن موارد استثناء در عین درستی نسبت احادیث به مؤلفان کتب بوده است.

گفتنی است که در اسناد بصائر الدرجات گاه عبارت‌هایی دیده می‌شود که گمان عدم صحت انتساب بصائر الدرجات را به صفار زنده ساخته، این تصور را به ذهن می‌آورد که نسخه موجود سالها بعد از صفار تدوین شده است، همچون این عبارات:

- قال حدّثنا أبو القاسم حمزة بن القاسم بن العباس، قال حدّثنا محمد بن يحيى العطار، قال: حدّثنا محمد بن الحسن الصفار، قال: حدّثنا إبراهيم بن هاشم^۷....

- حدّثنا محمد بن يحيى العطار، عن محمد بن الحسن بن فروخ الصفار، عن العباس بن معروف^۸....

- حدّثنا محمد بن الحسن الصفار، عن محمد بن

۱۶. روضة المتقين، ج ۱۴، ص ۲۴۰.

۱۷. بصائر الدرجات، چاپ تبریز، ص ۵۶ (اول جزء دوم) و نزدیک به این عبارت در ص ۱۱۴ (آغاز جزء سوم)، ص ۱۶۲ (آغاز جزء چهارم)، ص ۲۱۲ (آغاز جزء پنجم)، ص ۲۶۲ (آغاز جزء ششم)، ص ۳۱۳ (آغاز جزء هفتم)، ص ۴۱۸ (آغاز جزء نهم)، ص ۴۷۰ (آغاز جزء دهم).

۱۸. بصائر الدرجات، همان چاپ، ص ۳۶۸ (آغاز جزء هشتم) و نزدیک به آن در ص ۱۳۲ (اول باب ۹، از جزء سوم)، ص ۲۸۸، ح ۱ (اول باب ۸ از جزء ششم) و نیز ص ۱۷۸، ح ۱۵.

الحسین^۱....

ولی این گمان برخاسته از بی خبری از رسمی کهن است که هنگامی که کتب حدیثی به روش قرائت یا سماع آموخته می شده، گاه طریق به مصنف و نام مصنف در آغاز اسناد از سوی ناسخان کتاب افزوده می شده است.

در آغاز کتابهای محاسن نام مؤلف در آغاز سند به تصریح آورده شده و در دیگر اسناد، ضمیری ذکر شده که به مؤلف کتاب باز می گردد^۲.

نام نصر (بن مزاحم) مؤلف وقعة صفین در آغاز اسناد کتاب دیده می شود و طریق کتاب در آغاز اجزاء آن تکرار شده است^۳.

در اصول سته عشر در آغاز هر کتاب و نیز در پاره‌ای اسناد دیگر، طریق به مؤلف ذکر نشده و در دیگر اسناد کتابها غالباً نام مؤلف - به صورت اسم ظاهر یا ضمیر - تکرار شده است^۴.

در آغاز ابواب کتاب زهد، نام مؤلف حسین بن سعید

۱۹. بصائر الدرجات، ص ۳۳۳، ح ۱ (اول باب ۱۱، از جزء هفتم) آغاز نسخه چاپی بصائر چنین است: محمد بن الحسن الصفار المعروف بمولود، قال: حدّثنی ابراهیم بن هاشم به گزارش آیه الله والد - مدظله - آغاز سه نسخه خطی کتاب این گونه است: محمد بن الحسن الصفار رحمه ((... افتادگی دارد)).

۲۰. المحاسن، ج ۱، ص ۳ و ۲۵ و ۷۸ و ۱۳۱ و ۱۹۱ و ۲۹۰، ح ۲، ص ۲۹۹ و ۳۴۵، ۵۹۸، ۳۸۷، ج ۱، ص ۲۳۰، ح ۱۷۴.

۲۱. وقعه صفین، ص ۱، ۶۹، ۱۲۹، ۲۰۸، ۲۸۰، ۳۵۰، ۴۱۹، ۴۹۴.

۲۲. اصول سته عشر، چاپ دار الشبستری، ص ۲، ۱۵، ۲۱، ۴۴، ۶۰، ۸۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۸، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۱، ۱۳۱.

در آغاز اسناد آمده است^۵، و در آغاز کتاب هم طریق کتاب ذکر شده است^۶.

در کتاب غارات عبارت «حدّثنا محمد، قال حدّثنا الحسن، قال حدّثنا ابراهیم» مکرر دیده می شود^۷ که در آن مراد از ابراهیم، ابراهیم ثقفی مؤلف کتاب و عبارت فوق بیانگر طریق کتاب است.

موارد کاربرد این رسم آن قدر بی شمار است که نیاز به ذکر نیست.

ناآشنایی با این رسم کهن، گاه سبب شده که کتاب یک مؤلف به راوی آن نسبت داده شود همچون قسمتی از امالی شیخ طوسی که بسیاری آن را به فرزند وی ابوعلی نسبت داده اند^۸ یا قرب الاسناد عبدالله بن جعفر حمیری که أحياناً به فرزندش محمد بن عبدالله بن جعفر نسبت داده شده است^۹.

به نظر می رسد که اشتها ر نام نوادر أحمد بن محمد بن عیسی برای کتاب چاپ شده به این نام که حجم

۲۳. کتاب الزهد، ۱۲، ۳، ۲۵، ۳۰، ۳۳، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۵۳، ۶۲، ۶۹، ۷۶، ۷۷، ۸۱، ۸۶، ۹۰، ۹۵، ۹۹، ۱۰۵.

۲۴. کتاب الزهد، ۳ که البته ظاهراً سقطی در آن رخ داده است.

۲۵. غارات (چاپ عبدالزهر خطیب)، ج ۱، ص ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶ و ۱۸ و ... و برای مراد از طریق رک، ص ۳.

۲۶. رک، ذریعه، ج ۲، ص ۳۰۹، ۳۱۳، ج ۱۹، ص ۳۵۵.

۲۷. سرائر، ج ۳، ص ۶۲۴؛ منتقى الجمال، ج ۳، ص ۱۷۶ (رک). مناهج الأخبار، ۳: ۴۲۳)، حلیة الأبرار، ج ۱، ص ۴۸ و ۱۱۶.

و نیز برای رد نسبت رک. بحار ج ۱، ص ۷. منشأ نسبت فوق عبارت آغازین کتاب است: محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری عن أبيه عن هارون بن مسلم ولی مراجعه به اسناد کتاب به روشنی می رساند که محمد بن عبدالله تنها راوی کتاب از مؤلف یعنی پدرش عبدالله بن جعفر حمیری است.

اصلی آن از کتابهای حسین بن سعید است ناشی از عدم توجه به این رسم کهن بوده است.^{۲۸}

باری برای شناخت طریق به کتاب و تمیز بین آن و اسناد اصلی کتاب راههایی وجود دارد، از جمله: مراجعه به اسناد شناخته شده مؤلف و مقایسه آن با اسناد مورد بحث و مراجعه به کتب فهارس همچون رجال نجاشی و فهرست شیخ؛

دقت در محل قرار گرفتن سند مورد بحث؛

مراجعه به نسخه‌های خطی کتاب.

با پی گیری این راهها درباره اسناد بصائر الدرجات به روشنی در می یابیم که اسناد پیش گفته که با نام صفار به تنهایی یا به همراه یک یا دو طبقه راوی متأخر از وی آغاز می شود، از اسناد اصل کتاب نیست و از افزوده‌های ناسخان متأخر است.

یکی از شواهد این سخن آن است که این اسناد تنها در آغاز اجزاء کتاب و گاه آغاز ابواب آن آمده است و تنها در یک مورد در وسط سند کتاب آمده است.^{۲۹}

اسناد دیگر کتاب هم غالباً از اسناد شناخته شده صفراست.

مراجعه به نسخه‌های خطی از مهم‌ترین راهها در این زمینه است، در طرق به کتب معمولاً نسخه‌های خطی کتاب اختلاف دارند، همچون طریق کافی که

در آغاز برخی کتابهای آن آمده، این طریقها تنها در برخی از نسخه‌های خطی دیده می شود.

نکته جالب توجه در مورد بصائر الدرجات این است که در نسخه مرحوم روضاتی هیچ یک از این طریقها ذکر نشده است؛ با اینکه غالباً روایت مشتمل بر این طریقها آورده شده است، ولی بدون طریق مذکور با آغاز کردن سند با نام استاد صفار.^{۳۰}

در اکثر این احادیث در نسخه یا نسخه‌های دیگری از بصائر الدرجات هم، سند با نام مشایخ صفار آغاز شده و طریقها بدان افزوده نشده است، گزارش تفصیلی این اختلافها در حاشیه نسخه آیه الله والد - مدظله - آمده است.

کوتاه سخن این که طریقهای پیش گفته بی تردید از اصل کتاب نیست، لذا توهم متأخر بودن تدوین کتاب از اساس نادرست است.^{۳۱}

مقالات

۳۰. بصائر الدرجات، ص ۵۶، ۱۱۴، ۱۳۲، ۱۶۲، ۲۶۲، ۲۸۸، ۳۶۸، در دیگر موارد حدیث مشتمل بر طریق در این نسخه صفرا آورده نشده است (رک. ص ۳۱۳ و ۴۱۸) در تنها موردی هم که در وسط باب طریق به صفار ذکر شده (ص ۱۷۸، ح ۱۵)، در این نسخه اصل حدیث آورده نشده است.

۳۱. راقم سطور تاکنون تصحیح اسناد حدود سه پنجم کتاب بصائر الدرجات را به انجام رسانده است و امیدوار است که به زودی توفیق تکمیل آن را به دست آورد.

به امید خدا فصل سوم این مقال را پس از تکمیل آن، تقدیم ارباب پژوهش خواهیم نمود.

۲۸. رک. مقاله راقم سطور با عنوان «نوادر احمد بن محمد بن عیسی یا کتاب حسین بن سعید؟»، مجله آینه پژوهش، شماره ۴۶، ص ۲۳.
۲۹. بصائر الدرجات، ص ۱۷۸، ح ۱۵.